

5. Там само. – Спр.4. Протокол №2 пленуму Тарнопольського обкому КП(б)У від 24–25 червня 1940 р.

6. Там само. – Спр.4. Стенограма II пленуму Тарнопольського обкому КП(б)У від 24–25 червня 1940 року.

7. Старка В. Колективізаційні процеси в Східногалицькому селі 1939–1941 рр. – URL: <http://xn—e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/401>

References

1. Mistsevi byudzhetu Ternopol's'koyi oblasti na 1940 rik / Vidp. red. Drobysch M. H. – Ternopol': Vydannya Ternopol's'koho oblfividdilu, 1940. – 114 s.

2. Narysy z istoriyi Ternopil's'koyi oblasnoyi partiynoyi orhanizatsiyi. – L'viv: Kamenyar, 1980. – 288 s.

3. Yarosh B. O. Totalitarnyy rezhym na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh. 30-ti – 50-ti roky XX stolittya (istoryko-politolozhichnyy aspekt) / B. O. Yarosh. – Luts'k: Nadstyr'ya, 1995. – 175 s.

4. Derzhavnyy arhiv Ternopil's'koi oblasti. – F.P.–1. – Op.1. – Spr.3. Stenograma pershoi oblasnoi partijnoi konferencii 23–25 kvitnja 1940 r.

5. Там само. – Спр.4. Протокол №2 пленуму Тарнопольського обкому КП(б)У від 24–25 червня 1940 р.

6. Там само. – Спр.4. Стенограма II пленуму Тарнопольського обкому КП(б)У від 24–25 червня 1940 року.

7. Starka V. Kolyektivizatsiyni protsesy v Skhidnohalys'tkomu seli 1939–1941 rr. – URL: <http://xn—e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/401>

Kravchuk L. V., Ph.D. in Historical Sciences, SHE «Ternopil State Medical University I. Gorbachevskogo Ministry of Health of Ukraine» (Ukraine, Ternopil), kravchuklv@tdmu.edu.ua

Collective farm building in Ternopil region during September 1939 – June 1940

The article analyzes the reasons and the initial stage of collectivization in the Ternopil region in 1939–1941, and also highlights the main social changes in the Ukrainian peasantry. The methods of coercion of peasants of Ternopil region for entering collective farms, as well as encouragement to cooperate with the Soviet authorities, are described. The change of qualitative indicators of agriculture as a result of collectivization is researched.

Keywords: collectivization, collective farms, Ternopil region, sovietization.

* * *

УДК 94(477–25):929:75 Павлович «1941/1944»

Рафальська Г. В.,
старший науковий співробітник відділу
історії України ХХ століття, Національний музей
історії України; аспірантка кафедри історії України,
Київський університет ім. Бориса Грінченка
(Україна, Київ), anarafalska@gmail.com

Художник і війна: повсякдення окупованого Києва (1941–1943) на акварельних малюнках художника–етнографа Юрія Павловича

На основі аналізу архівних документів, матеріалів з фондів Національного музею історії України та опублікованих джерел досліджено маловідомі сторінки життя і діяльності в період нацистської окупації 1941–1943 рр. представника творчої інтелігенції Києва – художника–етнографа Юрія Павловича. Простежуються матеріально–побутове становище та стратегії виживання науковця в умовах воєнного лихоліття. Висвітлено його діяльність у створених окупаційною владою науково–просвітницьких установах – Музеї–архіві перехідної доби та Музеї до– і ранньої історії у Києві. Малюнки, написані художником в роки окупації, розглядаються як повноцінне історичне джерело, що дозволяє відтворити та емоційно наповнити окремі події повсякденного життя киян крізь призму художнього бачення автора.

Ключові слова: Юрій Павлович, художник, науковець, творча інтелігенція, Київ, Друга світова війна, нацистська окупація, повсякденне життя.

Важливою науковою проблемою, що потребує об'єктивного висвітлення, є дослідження діяльності представників творчої інтелігенції Києва, яким довелося жити в умовах нацистської окупації міста 1941–1943 рр. Здебільшого, діяльність творчої інтелігенції в роки окупації історики розглядають в контексті характеристики роботи установ культури: музеїв, бібліотек, архівів, театрів тощо. При цьому значну увагу приділяють висвітленню причин, які спонукали інтелігентів до співпраці з окупантами.

Вагомими історіографічними джерелами для дослідження діяльності інтелігенції є твори образотворчого мистецтва, написані митцями, що залишилися в окупованому Києві. Вони дозволяють поглянути на події війни і окупації з іншого ракурсу – через сприйняття і ставлення до них автора, містять цінну краєзнавчу інформацію, пов'язану з описом життя й побуту мешканців міста в умовах воєнного лихоліття.

Основним джерелом до написання цієї статті послужили малюнки українського художника–етнографа Юрія Юрійовича Павловича (1872–1947), що зберігаються у фондах Національного музею історії України. Тривалий час його біографія, наукова діяльність, творча спадщина залишалися поза увагою науковців. Однією з перших вивчати доробок Павловича розпочала В. Борисенко [1]. 2001 р. дослідниця упорядкувала перше окреме видання, присвячене творчості художника. До нього увійшли понад 200 репродукцій акварельних малюнків, створених Павловичем під час подорожей до Фінляндії у 1905–1910 рр. [2]. 2010 р. Г. Скрипник упорядкувала альбом «Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі. Художньо–етнографічна спадщина Юрія Павловича», до якого увійшли наукові праці та тематичні серії малюнків художника поч. ХХ – кін. 30–х рр. ХХ ст. [3]. Проте у своїх публікаціях дослідниці лише побіжно згадують про його діяльність у період нацистської окупації.

Мета дослідження – розкрити маловідомі сторінки життя та діяльності Ю. Павловича в окупованому Києві 1941–1943 рр., відтворити події повсякденного життя киян в «при німцях» крізь призму художнього бачення автора–очевидця.

Враховуючи, що ім'я Павловича не є широковідомим, окреслимо віхи його біографії і творчості. Він не був фаховим художником, хоча понад п'ятдесят років життя присвятив вивченню народної культури й залишив величезну художню спадщину – понад 10 тис. етнографічних малюнків. Народився 1872 р. у Києві, закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира, 1896 р. переїхав до Петербурга, де протягом 22 р. працював бухгалтером у банку. З дитинства мріючи стати художником, Павлович, паралельно з навчанням в університеті, відвідував заняття у рисувальній школі М. Мурашка. Під впливом лекцій історика В. Антоновича зацікавився вивченням народної побутової культури. У вільний час на київському Сінному базарі з натури змальовував типажі людей, виробі сільських майстрів, вивчав народний одяг. У петербурзький період значний вплив на професійне зростання Павловича справило знайомство з вченим–етнографом Ф. Вовком. Протягом 1905–1912 рр. Павлович майже щороку бував у Фінляндії. З цих поїздок вертався з сотнями замальовок, на яких зображував краєвиди, архітектуру та типажі місцевих жителів [2, с. 5–7].

1918 р. Павлович повернувся до Києва і відтоді цілком поринув в етнографічну діяльність. У 1921–1934 рр. працював науковим співробітником Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Брав участь у наукових експедиціях з дорученням «збирати шляхом замалювання» матеріали побутової культури, а також виготовляти ілюстрації до всіх тем, які вели інші науковці. Він створив тисячі малюнків, що ілюструють народне вбрання, житло, знаряддя праці, звичаї та обряди, народне мистецтво, традиційні заняття мешканців різних регіонів України. На основі зібраних матеріалів Павлович здійснив власні наукові розробки: про еволюцію українського народного орнаменту, про поліський курінь, про шиття і носіння одягу, про вживання кошика та мішка тощо [3, с. 6–17].

Архівні документи дозволяють лише фрагментарно відтворити діяльність Павловича в період німецької окупації Києва. Перша, відома нам згадка, що стосується його життя в окупованому Києві датується 2 березня 1942 р. і свідчить про вкрай скрутний матеріальний стан вченого. У Державному архіві Київської області збереглися Протоколи засідань Комісії українських громадських і культурних діячів при відділі суспільної опіки Київської міської управи. У справі розпочатій 16.01.1942 р. і завершеній 16.03.1942 р. розглянуто 307 подань про допомогу нужденним науковцям і митцям [4]. Більшість прохачів – люди поважного віку, які опинилися на межі виживання внаслідок позбавлення звичних засобів до існування. У протоколі №10 засідання від 2 березня 1942 р. зазначено, що комісія заслухала «клопотання Софіївської районної управи про надання допомоги науковому робітникові Академії Наук Павловичу Юрію Юрійовичу, 79 років, що вже одержував академічну пенсію, зараз є самотнім і дуже бідує». Ухвалили: «видавати Ю. Ю. Павловичу щомісячно 800 крб. з 1 березня 1942 р.» [5, арк. 43–44].

Однак і цю скромну допомогу художник навряд чи отримував. Вже 18 березня 1942 р. до Київської міської управи надійшов лист від штадткомісара Києва такого змісту: «Поки не слід сплачувати ніяких пенсій, рент, особистих допомог або видавати їх авансом. Просимо повідомити, чи ви уже платили кому пенсії і в якому розмірі. Ви повинні негайно припинити виплату грошей» [5, арк. 48].

Для 79-річного науковця шанс вижити в тих екстремальних умовах могла дати робота за фахом, що забезпечувала харчування в їдальні, отримання продуктових карток і пайків.

15 квітня 1942 р. Павлович зарахований до штату створеного навесні 1942 р. Музею–архіву переходової доби (далі – МАПД) на посаду керівника художньої студії. 29 квітня 1942 р., у зв'язку зі зміною назв штатних посад, його призначено керівником художнього відділу. Але того ж дня вчений за власним бажанням перейшов на «нештатну посаду наукового консультанта–художника Музею–архіву з оплатою за угодою, починаючи з 1 травня 1942 р.» [6, арк. 4–5зв]. Нештатні науковці працювали за окремими угодами, в яких зазначалися: назва наукової теми, дата укладення угоди, термін виконання і сума оплати. Але у списку наукових консультантів МАПД навпроти прізвища Павловича стоять прочерки. Зазначена лише його домашня адреса – «Гоголівська 43, кв. 5» [7, арк. 3]. Отже, художник не

уклав угоди з МАПД, а тому не міг претендувати на трудову картку й постачання. Показово, що лише 18 з 36, зазначених у списках, нештатних науковців працювали за договорами [7, арк. 2–4]. Такі відомі вчені як С. Гіляров, Н. Полонська–Василенко, П. Курінний теж не уклали угоди, але брали активну участь в діяльності МАПД: збирали експонати, розробляли наукові теми, складали етикетаж, редагували окремі розділи експозиції. Чи отримували вони зарплатню – невідомо. Місячна ставка штатного науковця становила 750 крб. [6, арк. 24], оплата за угодою – 750–1000 крб. [7, арк. 2–4].

Підпорядкований Київській міській управі, МАПД повністю контролювався німецькою окупаційною владою і повинен був виконувати суто пропагандистські функції: «показати: а) всевітньо–історичне значення боротьби, яку провадить великий німецький народ під проводом фюрера Адольфа Гітлера; б) звільнення України, зокрема Києва, героїчною німецькою армією від большевицького ярма; в) допомогу українського народу німецькій армії в її боротьбі проти большевизму за побудову нової Європи» [8, арк. 29].

Очевидно декларування цих ідеологічних постулатів було єдиною можливістю легальної діяльності установи. Водночас, у постанові Голови м. Києва визначено і таке завдання МАПД – «документально відобразити, як наші люди дбають одночасно і про національно–культурну роботу на користь свого народу» [9, арк. 20]. Музей об'єднав творчу інтелігенцію, для якої науково–просвітницька праця на користь народу була величезним стимулом. До роботи у МАПД були залучені визначні науковці – О. Оглоблин, С. Гіляров, О. Грузинський, С. Драгоманов, І. Моргилевський, Н. Полонська–Василенко, П. Курінний, В. Міяковський, О. Повстенко та інші.

Вони сподівалися, що в перспективі МАПД стане постійно діючим «науково–дослідним закладом в царині киевознавства» [10, арк. 27]. А до того часу вчені, обмежені рамками «переходової доби», збирали і опрацьовували історичні матеріали, що висвітлювали становище Києва від часів радянської влади до введення «нового порядку» [8, арк. 29].

Головним завданням МАПД на квітень–вересень 1942 р. було створення двох тематичних виставок: «Руйнація більшовиками культурних пам'яток у м. Києві» та «Визволення Києва німецькою армією від юдо–більшовицького гніту і відродження господарського і культурного життя м. Києва» [6, арк. 7зв–8зв, 18зв–20].

У підготовці були задіяні як штатні співробітники, так і наукові консультанти. 20 травня 1942 р. Павлович передав для експонування на першій виставці свої малюнки: «21 ілюстрацію у фарбах до історії Києва та 41 акварель – ілюстрації до Михайлівського монастиря» [11, арк. 1]. У звіті МАПД за 26 березня – 1 травня 1942 р. ще є згадка про передані до МАПД «дуже цінні малюнки відомого художника–етнографа Ю. Ю. Павловича, що відображають побут м. Києва за переходової доби» [12, арк. 16–17].

За задумом авторів, малюнки Павловича разом з іншими експонатами виставки, що відкрилася 15 липня 1942 р., мали пролити світло на сплановане нищення радянською владою пам'яток української культури в Києві. Показані на виставці зображення київських церков, кладовищ, громадських установ різко

контрастували з зображеннями того, що з ними зробили більшовики [12, арк. 40–42].

У звіті МАПД за травень 1942 р. згадуються «численні зарисовки художника Ю. Ю. Павловича», які планувалося використати для оформлення другої виставки [12, арк. 19]. Її відкриття було призначене на річницю німецької окупації міста – 19 вересня 1942 р. Проте матеріалів про відкриття серед архівних джерел не виявлено.

Як науковий консультант Павлович входив до складу Наукового пленуму МАПД, який відбувався щосередини о 2 годині дня [12, арк. 20]. Усього відбулося 14 пленумів. Вчений відвідав друге, третє, четверте та чотирнадцяте зібрання, але був лише слухачем. В протоколах не зафіксовано жодної його репліки [10, арк. 4, 7, 12]. На пленумах обговорювали напрямки розвитку МАПД, підготовку до виставок, слухали наукові доповіді. Отже, згідно документів, Павлович не став активно співпрацювати з МАПД, обмежившись наданням малюнків і роллю спостерігача.

Водночас, його прізвище знаходимо у списку співробітників Музею до– і ранньої історії [13, арк. 51]. Список, що зберігається у Науковому архіві Національного музею історії України, дослідники датують кін. весни – поч. літа 1943 р. [14, с. 290–291].

Музей до– і ранньої історії входив до складу створеного 12 березня 1942 р. Окружного управління до– і ранньої історії при Генералкомісаріаті у Києві і об'єднував археологічні збірки Центрального історичного музею ім. Шевченка (тепер Національний музей історії України), Інституту археології АН УРСР та Центрального антирелігійного музею. Перевезення колекцій цих установ до приміщення Музею до– і ранньої історії по вул. Володимирській, 57 (колишній Педагогічний музей, потім – музей Леніна, зараз – Будинок вчителя) тривало протягом грудня 1941 р. – літа 1942 р. [15, с. 301]. 23 лютого 1942 р. директор Центрального історичного музею П. Курінний у листі до керівника відділу культури і освіти Київської міської управи просив врятувати й вивезти з території Лаври етнологічну збірку музею і пропонував запросити консультантом з її опрацювання «заслуженого етнолога, єдиного спеціаліста в цій галузі науки в Києві Ю. Ю. Павловича» [16, арк. 16–16зв].

Не пізніше червня 1942 р. Павлович став співробітником Музею до– і ранньої історії, до якого й перейшла етнологічна збірка. Його ім'я фігурує у списках співробітників музею на видачу пайків за червень–липень 1942 р. За списками між працівниками розподілялися хліб, борошно, пшоно, огірки, риба, сир, маслянка, сироватка і, навіть, «ковбаса Грімма» [17, арк. 6–8]. Директором музею до листопада 1942 р. був німецький вчений–археолог Пауль Грімм (1907–1993), який відзначався людям ставленням до українських співробітників, чим заслужив на їхню щирю повагу. Деякі з них листувалися з Гріммом до кінця 1980–х рр. Павлович був автором двох різдвяних листівок, які 16 грудня 1942 р. вдячні працівники надіслали дружині і дітям Грімма. У листі, під яким стоять 24 підписи, зазначено: «Шановна пані Грімм. Ми пишемо Вам з Києва, де разом з Вашим чоловіком працювали в Археологічному музеї. Щодня ми згадуємо його й шкодуємо що він далеко. Без нього в Музеї тихо й сумно.

Він завжди був відповідальним, мужнім і сповненим життя. Особливо вмів досягати свого, не скривдивши нікого. Він ніколи не втрачав мужності у скрутні часи. Напишіть пану доктору, що ми його не забули і з нетерпінням чекаємо від нього новин. Передайте Вашим діткам маленькі різдвяні листівки, намальовані нашим старим художником Павловичем» [18].

Під час війни Павлович, попри вкрай несприятливі умови для творчості, продовжував етнографічні дослідження. Тепер художник змальовував повсякдення ураженого війною Києва. Як вчений–етнограф, він передусім фіксував характерні явища, деталі побуту, зовнішній вигляд та типажі людей, і лише схематично окреслював обличчя, жести, емоції своїх персонажів.

У Національному музеї історії України зберігаються 44 акварельні малюнки з видами Києва і 3 альбоми «Типи населення м. Києва», створені художником під час окупації і в перші місяці після залишення міста німецькою армією (Інв. №№ М–1134–М–1180) [19, арк. 4–6, 94].

15 квітня 1944 р. комісія музею ухвалила рішення про придбання перших 35 малюнків Павловича за 3 тис. крб. за заявою автора. В акті прийому зазначено: «Збірка охоплює час з IX м. 1941 р. до XII м. 1943 р. Малюнки ілюструють окремі епізоди з життя населення Києва під час панування фашистських загарбників і особливо відбивають руйнацію, заподіяну фашистськими варварами» [20, арк. 37].

Перша за датою акварель має назву «Вранці (о 7–й год.) у день приходу німецької армії до Києва грабіжники грабують крамниці на Євбазі. На другому плані видно, як ще горять склади. Вересень 1941 р.» (М–1154). На малюнку метушиться галаслива юрба городян, які скориставшись тимчасовим беззладдям виносять залишений крам: дві жінки тягнуть велику скриню, чоловік вхопив настільну лампу, зупинилася бабуся з двома віниками під пахвою. Характерно, що до Книги вступу музею цей малюнок записаний під іншою назвою: «19 вересня 1941 р. німецькі війська грабують крамниці. Київ, Євбаз» [21, арк. 4].

Одразу на 5 акварелях (М–1136; 1138; 1139; 1150; 1155), датованих вереснем 1941 р., Павлович зафіксував жахливу картину руйнувань в центрі міста: зяючі пустою вікна й остови будинків на Хрещатику, гори каміння на Прорізній, знищені цирк та найвищий київський довоєнний будинок Гінзбурга. Варварське нищення найкращих будівель Києва на початку німецької окупації, загибель чи позбавлення останнього прихистку багатьох людей стало подією, яка назавжди запам'яталася киянам. В акті прийому до фондів музею ці малюнки, на догоду радянській пропаганді, названі такими, що «особливо відбивають руйнацію, заподіяну фашистськими варварами», але сам художник і співробітники музею як очевидці знали, що німці не були причетними до вибухів на Хрещатику й прилеглих вулицях. У німецьких документах є свідчення про місцевих мешканців, які повідомляли окупантів про замінування. Зокрема, у щоденнику німецького офіцера штабу 29–го армійського корпусу знаходимо запис про те, що кияни попередили про ймовірне замінування більшовиками перед відступом готелю «Континенталь» [22, с. 381].

Вибухи 24 вересня 1941 р. і пожежі в центрі міста нацисти використали як привід для втілення плану

знищення єврейського населення. Вранці, 29 вересня 1941 р. Павлович бачив як повз його будинок на Гоголівській вул. повільно тягнуться люди: молоді і старі, здорові і немічні, тепло вдягнені та з важкими клунками за плечима. Дехто їхав на підводі, а декого вели під руки родичі. Далі люди повертали на вул. Львівську, де вливалися у загальний потік київських євреїв, які прямували до визначеного в оголошенні німецької влади місця збору – на перетин вул. Мельникова і Дегтярівської. На малюнках «Євреї на Львівській вулиці» (М–1157) та «Євреї на Гоголівській вулиці» (М–1158) Павлович відобразив початок катастрофи київського єврейства, розстріляного нацистами у Бабиному Яру.

Надзвичайно болючою проблемою для киян під час окупації була нестача їжі. Зокрема, ось запис зі щоденника киянки І. Хорошунової за 8 листопада 1941 р.: «І думки про голод витісняють всі інші... Здається, що за тарілку юшки, за шматочок хліба готовий віддати все... У жалюгідних їдальнях неможливо їсти, тому що палаючі очі тих, хто чекає своєї черги, здається, спопеляють тих, хто їсть... І їдять вони не так, як зазвичай, а їдять соромлячись, схилившись низько над тарілками. Ковтають швидко, щоб скоріше піти. Ідалень мало. Вони одна за одною закриваються» [23]. Акварель Павловича «В їдальні на В. Васильківській вулиці №22» написана після окупації – у січні 1944 р. Але на ній зображені такі ж мучені холодом і недоїданням люди (М–1149).

Центром життя окупованого міста були базари: тут продавали та обмінювали речі на продукти, ділилися новинами. Найближчим до помешкання вченого був Сінний базар, і Павлович, як колись в молоді роки, змальовував з натури характерні типажі людей (М–1151). У альбомі «Типи населення м. Києва. 1944 р. Сінний базар. Січень–лютий» (М–1178) автор зібрав замальовки продавців, покупців, селян, прохачів, «барішників».

З 1942 р. базари перетворилися на місця обласного населення. Неподалік від Сінного базару, в будинку на вул. Львівській, 24 містилася біржа праці, яка проводила набір робітників до Німеччини. Поруч розташовувався пересильний пункт, де чекали на відправку до Райху люди з навколишніх сіл і містечок. Влітку 1942 р. Павлович зобразив це сумнозвісне місце, звідки «видно було Німеччину» [24, с. 116] (М–1159).

23 вересня 1943 р. німецька влада видала наказ про примусове виселення, під страхом розстрілу, всіх мешканців Києва за межі «забороненої зони», що простягалася на 3 км від берега Дніпра. Дехто намагався уникнути виселення: ризикуючи життям переховувався в руїнах будинків, на горищах, у підвалах, інші – залишали місто [22, с. 144]. Мешканці будинків по вул. Гоголівській, де жив Павлович, також підлягали виселенню, проте, ймовірно, художник оселився десь поблизу. Вереснем 1943 р. датована акварель «На розі вулиць Дмитрівської та Павлівської. Огорожа забороненої зони» (М–1163). Зображені на ній люди стоять з пустими мішками й напружено чекають слухного моменту, а літня жінка вже намагається пробратися у заборонену зону крізь колючий дріт. На малюнку «Київ. Жовтень 1943 р. Євбаз» (М–1165) бачимо, як в районі Євбазу (зараз – площа Перемоги) вздовж вулиці на клунках сидять виселені люди, а поруч чоловік тягне саморобний возик з хатніми пожитками, поверх яких примостилися діти. А через місяць, у листопаді 1943 р., Павлович змальовує киян,

які повертаються до рідних осель (М–1140). 5 листопада 1943 р. він бачив й останні загоми німецьких військ, що відступали з Києва по Кадетському шосе (М–1164). Серію акварелей присвячено Київському університету, який сильно постраждав від пожежі восени 1943 р. Художник з різних боків замалював фасад і зруйновані приміщення (М–1167–М–1177).

Після вигнання нацистів з Києва Павлович продовжив роботу у Державному історичному музеї: з 15 листопада 1943 р. науковим робітником–художником [25, арк. 2], а з 1 серпня 1944 р. – завідувачем експозиційного відділу «Історія Києва» [26, арк. 83]. У 1944–1945 рр. одночасно працював у відділі етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Через хворобу, у квітні 1946 р., вченого переведено на тригодинний робочий день, а 16 жовтня 1946 р. – звільнено з роботи «за престарілим віком і станом здоров'я» [27, арк. 97]. Юрій Павлович відійшов у вічність 13 вересня 1947 р., похований у Києві на Лук'янівському кладовищі.

На сьогодні важко скласти повну картину життя і творчості вченого в період нацистської окупації Києва. Виявлені документи лише фрагментарно розкривають його участь у роботі МАПД та Музею до– і ранньої історії. Зміст цієї роботи визначали реалії життя в окупації, що спонукали творчу інтелігенцію шукати можливі способи виживання. Малюнки Павловича 1941–1943 рр. містять цінну інформацію для дослідження повсякденного життя киян в окупованому місті. Художник–науковець як безпосередній свідок відгукнувся на ключові події життя Києва, передав особистий життєвий досвід. Для етнографів інтерес становлять малюнки, що ілюструють одяг, специфіку харчування міських мешканців, тогочасні предмети побуту та способи їх використання.

Список використаних джерел

1. Борисенко В. К. Етнографічна спадщина художника Ю. Ю. Павловича / В. Борисенко // Народна творчість та етнографія. – К., 1988. – №5. – С.65–70.
2. Борисенко В. Традиційна культура фінів початку ХХ століття в малюнках художника–етнографа Юрія Павловича // Павлович Ю. Фінляндія 1905–1910: Альбом / Упоряд. В. Борисенко, В. Пилипенко, М. Хаутала. – К.: Слово, 2001. – С.5–12.
3. Скрипник Г. Сторінка з життя та художньо–етнографічної творчості Юрія Павловича // Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі. Художньо–етнографічна спадщина Юрія Павловича: альбом / упоряд. Г. Скрипник. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2010. – С.3–23.
4. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.Р.2412. – Оп.2. – Спр.80 – 33 арк.
5. Там само. – Ф. Р–2356. – Оп.8. – Спр.7. – 126 арк.
6. Там само. – Ф. Р–2412. – Оп.1. – Спр.1. – 32 арк.
7. Там само. – Ф. Р–2412. – Оп.1. – Спр.9. – 69 арк.
8. Там само. – Ф. Р–2412. – Оп.1. – Спр.6. – 31 арк.
9. Там само. – Ф. Р–2412. – Оп.2. – Спр.7. – 23 арк.
10. Там само. – Ф. Р–2412. – Оп.1. – Спр.3. – 53 арк.
11. Там само. – Ф. Р–2412. – Оп.1. – Спр.14. – 14 арк.
12. Там само. – Ф. Р–2412. – Оп.1. – Спр.2. – 47 арк.
13. Науковий архів Національного музею історії України (далі – НА НМІУ). – Ф. Р–1260. – Оп.1–л. – Од. зб.54а.
14. Сорокіна С., Завальна О., Радієвська Т. Діяльність музею до– і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ) / С. Сорокіна, О. Завальна, Т. Радієвська // Археологія & фортифікація України. V Всеукраїнська науково–практична конференція, приурочена 125–й річниці заснування Кам'янець–Подільського державного історичного музею–заповідника: зб. матеріалів. – Кам'янець–Подільський: Руга, 2015. – С.288–294.

15. Києво–Печерська Лавра у часи Другої світової війни: дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан. – К.: «Видавець Олег Філюк», 2016. – 1200 с.
16. ДАКО. – Ф. Р–2356 – Оп.6. – Спр.173.
17. Там само. – Ф. Р–2411. – Оп.3. – Спр.8. – 7 арк.
18. Відсканований лист німецькою мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.professor-paul-grimm.de/Mitarbeiterbrief19431216.jpg>
19. Записи №№ 68–109 від 23.09.1947 р.; №№ 1502–1504 від 6.10.1945 р. // Книга вступу Національного музею історії України. – Т.1 (22.09.1944 – 25.12.1945).
20. Акт від 15 квітня 1944 р. // 1944. Документи на вступ експонатів НМІУ.
21. Запис №68 від 23.09.1947 р. // Книга вступу Національного музею історії України. – Т.1 (22.09.1944 – 25.12.1945).
22. Київ: війна, влада, суспільство 1939–1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації). – Темпора, Київ, 2014. – 864 с.
23. Хорошунова І. Перший рік війни. Київські записки [Електронний ресурс] / І. Хорошунова. – Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20121113181219/http://www.judaica.kiev.ua/eg9/eg98.htm>
24. Малаков Д. В. Кияни. Війна. Німці / Д. В. Малаков. – К.: Амадей, 2008. – 364 с.
25. НА НМІУ. – Ф. Р–1260. – Оп.1–л. – Од. зб.1.
26. Там само. – Од. зб.2.
27. Там само. – Од. зб.4.

References

1. Borysenko V. K. Etnohrafichna spadshchyna khudozhnyka Yu. Yu. Pavlovycha / V. Borysenko // Narodna tvorchist ta etnografia. – K., 1988. – №5. – S.65–70.
2. Borysenko V. Tradytsiina kultura finiv pochatku XX stolittia v maliunkakh khudozhnyka–etnohafa Yurii Pavlovycha // Pavlovych Yu. Finliandiia 1905–1910: Albom / Uporiad. V. Borysenko, V. Pylypenko, M. Khautala. – K.: Slovo, 2001. – S.5–12.
3. Skrypnyk H. Storinka z zhyttia ta khudozhno–etnografichnoi tvorchosti Yurii Pavlovycha // Ukraina v typzhakh narodnykh, kraievdyakh i arkhitekturi. Khudozhno–etnografichna spadshchyna Yurii Pavlovycha: albom / uporiad. H. Skrypnyk. – K.: IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy, 2010. – S.3–23.
4. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (dali – ДАКО). – F. R.2412. – Op.2. – Spr.80 – 33 ark.
5. Там само. – F. R–2356. – Оп.8. – Спр.7. – 126 ark.
6. Там само. – F. R–2412. – Оп.1. – Спр.1. – 32 ark.
7. Там само. – F. R–2412. – Оп.1. – Спр.9. – 69 ark.
8. Там само. – F. R–2412. – Оп.1. – Спр.6. – 31 ark.
9. Там само. – F. R–2412. – Оп.2. – Спр.7. – 23 ark.
10. Там само. – F. R–2412. – Оп.1. – Спр.3. – 53 ark.
11. Там само. – F. R–2412. – Оп.1. – Спр.14. – 14 ark.
12. Там само. – F. R–2412. – Оп.1. – Спр.2. – 47 ark.
13. Naukovyi arkhiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy (dali – NA NMIU). – F. R–1260. – Оп.1–л. – Од. зб.54а.
14. Sorokina S., Zavalna O., Radiievska T. Diialnist muzeiu do i rannoї istorii v Kyievi u 1942–1943 rr. (za materialamy NMIU) / S. Sorokina, O. Zavalna, T. Radiievska // Arkheolohiia & fortyfikatsiia Ukrainy. V Vseukrainska naukovō–praktychna konferentsiia, pryurochena 125–y richnytsi zasnuvannia Kamianets–Podilskoho derzhavnogo istorychnoho muzeiu–zapovidnyka: zb. materialiv. – Kamianets–Podilskyyi: Ruta, 2015. – S.288–294.
15. Kyievo–Pecherska Lavra u chasy Druhoї svitovoi viiny: doslidzhennia. Dokumenty / Uporiad. T. M. Sebta, R. I. Kachan. – K.: «Vydavets Oleh Filiuk», 2016. – 1200 s.
16. ДАКО. – Ф. Р–2356 – Оп.6. – Спр.173.
17. Там само. – Ф. Р–2411. – Оп.3. – Спр.8. – 7 арк.
18. Відсканований лист німецькою мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.professor-paul-grimm.de/Mitarbeiterbrief19431216.jpg>
19. Zapysy №№ 68–109 vid 23.09.1947 r.; №№ 1502–1504 vid 6.10.1945 r. // Knyha vstupu Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. – T.1 (22.09.1944 – 25.12.1945).
20. Akt vid 15 kvitnia 1944 r. // 1944. Dokumenty na vstup eksponativ NMIU.

21. Zapys №68 vid 23.09.1947 r. // Knyha vstupu Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. – T.1 (22.09.1944 – 25.12.1945).
22. Kyiv: viina, vlada, suspilstvo 1939–1945 rr. (Za dokumentamy radianskykh spetssluzhb ta natsystskoi okupatsiinoї administratsii). – Tempora, Kyiv, 2014. – 864 s.
23. Khoroshunova I. Pershyi rik viiny. Kyivski zapysky [Elektronnyi resurs] / I. Khoroshunova. – Rezhym dostupu: <http://web.archive.org/web/20121113181219/http://www.judaica.kiev.ua/eg9/eg98.htm>
24. Malakov D. V. Kyiany. Viina. Nimtsi / D. V. Malakov. – K.: Amadei, 2008. – 364 s.
25. NA NMIU. – F. R–1260. – Оп.1–л. – Од. зб.1.
26. Там само. – Од. зб.2.
27. Там само. – Од. зб.4.

Rafalska H. V., Senior Research Officer, Department of History of Ukraine in the 20th Century, National Museum of the History of Ukraine; graduate student, Department of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), anarafalska@gmail.com

The Painter and the War: everyday life in occupied Kyiv (1941–1943) in the watercolour paintings of the artist and ethnographer Yuri Pavlovich

This paper, based on the analysis of archived documents as well as materials from the collection of the National Museum of History of Ukraine and published sources, investigates the lesser known sides of the life and work during the period of Nazi occupation of a representative of the Kyivan creative intelligentsia – the artist and ethnographer Yuri Pavlovich. It highlights Pavlovich's activities in the cultural and educational institutions established by the German occupational government – the “Museum–Archive of the Transitional Period” and the Museum of Prehistory and Early History in Kyiv in 1942–1943. The paintings of the ethnographer artist that were created in the time of occupation are considered a valuable historic source that allows to recreate individual events of everyday life of Kyivans during the Second World War through the prism of the author's artistic vision.

Keywords: Yuri Pavlovich, artist, scientist, creative intelligentsia, Kyiv, Nazi occupation, Second World War, everyday life.

* * *

УДК 94(477)«1953/1964»:378

Лук'яненко О. В.,
кандидат історичних наук,
ст. викладач, Полтавський національний
педагогічний університет ім. В. Г. Короленка
(Україна, Полтава), lukyanyenko.ov@gmail.com

**ЕГО–ДОКУМЕНТИ ПРО ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ
ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ ВПРОДОВЖ
НІМЕЦЬКО–РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (Ч.2)**

Ілюструється буденне життя студентів педагогічного закладу Полтави у часи німецько–радянської війни 1941–1945 рр. Застосування методу контент–аналізу дозволило проілюструвати тлумачення студентами вишу свого місця в окупованому краї та у пост–окупаційний час; виявити мотивацію різних стратегій поведінки молоді в екстремальних умовах. Розвідка написана у межах науково–дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В. Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть».

Ключові слова: повсякдення, студенти, німецько–радянська війна, вища педагогічна школа, колабораціонізм, оstarбайтери.

Специфічна категорія студентів – утікачі та переховуваних від примусової мобілізації. Вони так чи інакше працювали в колгоспах чи на інших роботах, або ж були безробітними до того, як почалися масові вивезення молоді в Німеччину. Проте, у своїх автобіографіях молоді люди приділяють найбільший обсяг простору спогадам про факт переховування: шукають причини, пояснюють мотиви, змальовують обставини. Напевне, це робилося з метою входження до соціального простору інституту, де ідеологічна стійкість була однією